

<https://doi.org/10.62837/2025.4.273>

**ZƏMİNƏ MUSTAFAYEVA
ATU**

ALMAN DİLİNDƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ FRAZEOLoji ASPEKTDƏN

Açar sözlər: sabit söz birləşmələri, məcazi məna, frazeoloji vahidlər, idiom, atalar sözü.

Ключевые слова: устойчивые словосочетания, переносное значение, фразеологизмы, идиома, пословица.

Key words: set phrases, figurative meaning, phraseological units, idiom, proverb.

Məlum olduğu kimi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin müxtəlif və çoxlu yolları var ki, onlardan biri də dildə yaranan sabit söz birləşmələridir. Dilin lüğət tərkibi ayrı-ayrı sözlərdən və sözbirləşmələrindən, leksik vahidlərdən ibarətdir. Leksik vahidlər deyəndə təkcə ayrı-ayrı sözlər deyil, sabit sözbirləşmələri də anlaşılr. (fraza, ifadələr, nitq növləri, frazeologiya).

Qrammatik birləşmənin özü və ya onun tərkibində olan sözlər məcazi mənaya keçərək mütəhərriqliyini itirdikdə, sözlər arasında əlaqə və münasibət yaradan vasitələr donuq bir hala gəlir və o vahid bir məfhumu ifadə edir; məsələn:

jemandem das Gezicht, die Hände, den Kopf waschen- öz əsas, təməl mənasına görə sərbəst sintatik sözbirləşməsidir. Lakin *jemandem den Kopf waschen*- ifadəsi *bunun tam tərsi olaraq*, „*kimisə məzəmmət etmək*“ məcazi anlama gəlir.[1.5]

Sabit söz birləşmələrində sözlər üzvi surətdə elə birləşir ki, onları bir-birindən ayırmaq, birini başqası ilə əvəz etmək və hər sözü müstəqim mənada düşünmək olmur. Sabit söz birləşmələrinin əsas bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, onları əksər hallarda başqa bir dilə olduğu kimi tərcümə etmək olmur və çox zaman mənasız, gülünc ifadələr alınır; məsələn: azərbaycanca- *gözə gəlməyi*- rusca *pritdi v qlaz*- kimi tərcümə etmək olmaz.

Sabit söz birləşmələrinin bütün bu xüsusiyyətləri onların qrammatik birləşmələrdən əsaslı surətdə fərqlənməsinə və müasir dildə spesifik xüsusiyyətlərə malik ayrıca bir bəhs təşkil etməsinə imkan yaradır. Sabit söz birləşmələri istər öz semantikasına və istərsə də tərkib xüsusiyyətlərinə görə bu və ya digər dildə çox maraqlı bir kateqoriyadır. Sabit söz birləşmələrinin iki növü vardır: sabit və qeyri-sabit. Sabit söz birləşməsinə mənaca tam olaraq dəyişən və komponentlərinin mənası üst-üstə düşməyən söz birləşməsi daxildir.

- *den Mund halten* “*schweigen*”; - *auf die Beine kommen*- „*gesund werden*“

Məhz bu dəyişməyən sabit söz birləşmələri frazeologiyaya aiddir.

Bu birləşmələr hələ də frazeoloji birləşmələr, dəyişməz söz birləşmələri, idiomatik ifadələr, leksik söz birləşmələri, idiomlar, frazemlər və s. kimi çoxlu terminlər vasitəsilə adlandırılır. Bu təsnifata daxil olan qoşa sözlər- "*Zwillingsformeln*"- də diqqəti çəkir. Onlar iki sabit söz birləşməsindən ibarət olub eyni qrammatik növə daxildir.[2.5]

- *Mann und Maus, schalten und walten, fix und fertig, hin und her.*

Strukturna görə onlar digər frazeoloji qruplardan asanlıqla fərqlənir. Bəzən onlar sözlərlə birləşir:

- *Schritt für Schritt, Stunde um Stunde.* Bəzən daha gurultulu çıxan oyfonik sözlərdən istifadə olunur.

- *Zeck und Ziel, Kisten und Kasten, bei Nacht und Nebel, mit Ach und Krach, weit und breit.* Bəzən də istifadə olunmur: *Alt und jung, Tag und Nacht.*

Bəzən söz birləşmələri sadəcə qoşa sözlərdən ibarət olur və bu qoşa sözlərin istər antonim, sinonim, istərsə də omonimlərdən ibarət olmasının hec bir fərqi olmadan, eyni məfhumun mənasını ifadə edəcəkdir.

Beləliklə, frazeologiya bəhsində öyrənilən sabit söz birləşmələrinin aşağıdakı növləri vardır:

✓ *idiomlar; ibarələr hikmətli sözlər; atalar sözləri; zərbi- məsəllər.*

İdiomlar- həqiqi mənalı sözlərin qarşılığı olub, onu məcazi mənə ilə bildirən sabit söz birləşmələrinə deyilir. İdiom- sözü yunanca „idios“sözündən olub „eigentlich“, „originell“-deməkdir. İdiomlar öz quruluş və semantikasına görə sabit söz birləşmələrinin mürəkkəb sözlərə daha yaxın olan ən maraqlı və həm ədəbi, həm də şifahi dildə çox işlənən bir qrupunu təşkil edir.

İdiomların ifadə etdiyi məfhum başqa sabit söz birləşmələrinə nisbətən konkret olur. İdiomlar bu və ya digər sözün ekvivalenti, məcazi mənə ilə verilən sinonimi kimi dildə özünü göstərir və formaca mürəkkəb sözlərə oxşayır;[3.5]

- *Die Augen in die Hand nehmen-* „*genau zu sehen*“, *sich die Beine in den Leib stehen-* „*lange warten*“, *einen in Harnisch bringen-* „*zornig machen*“*u.v.a.*

İbarələr sabit söz birləşmələrinin maraqlı bir qismini təşkil edir. İdiomlarda olduğu kimi, ibarələrdə də sözlərin məcazi mənada ifadəsi əsas yer tutur. İdiomların tərkibində olan sözlərin hər biri əksər hallarda məcazi mənə ifadə etdiyi halda, ibarələrin tərkibində olan sözlərdən biri çox zaman müstəqim mənə ifadə edir. İdiomların tərkibində olan sözlər bir monolit təşkil edərək vahid məfhum ifadə etməyə xidmət edirsə, ibarələrin tərkibindəki sözlərin biri digərini daha da qüvvətləndirmək üçün işlədilir və məcazi mənə ifadə etdiyindən, özünü onun tərkib hissəsi kimi göstərir. Lakin belə sözü aid olduğu əsas sözdən ayrı düşündükdə mənasız bir ifadəyə çevrilir;

məs.- *der gordische Knoten.-qordi düyünü*

İdiomlar dildə onun lüğət tərkibinin ümumi bir hissəsi kimi özünə yer qazandığı halda, ibarələr əksəriyyətlə bədii dildə işlədilir. Beləliklə, ibarələr bədii dilin ən mühüm ifadə vasitələrindən biridir.

Hikmətli sözlər- istər öz mənası və istərsə də quruluşu etibarilə sabit söz birləşmələrinin başqa növlərindən, xüsusilə idiomlardan və ibarələrdən fərqlənir. Hikmətli sözlərin ifadə etdiyi məna daha geniş və kəskin olur; məs:” *von schönen Worten wird man nicht satt*”

Hikmətli sözlər formal cəhətdən və səciyyəsinə görə atalar sözlərinə oxşayır, lakin ümumi, kütləvi xarakterinə, yazılı ədəbiyyatda geniş yayıldığına, atalar sözlərilə müqayisədə mənşəyi məlum olduğuna, atalar sözü ilə müqayisədə hadisələrə qarşı müsbət münasibət ifadə etməsilə onlardan fərqlənir. Hikmətli sözlər dəqiq məna ifadə etməsinə görə xalq arasında sürətlə yayılır. Buna görə də ona qanadlı sözlər də deyilir.

Atalar sözü- sabit söz birləşmələrinin mühüm bir qismini təşkil edir. Atalar sözü hikmətli sözlərdən onunla fərqlənir ki, hikmətli sözlər yazılı, atalar sözü isə xalq ədəbiyyatına mənsub olub, mənşəyi bəlli olmur. Atalar sözü xalqın inkişaf tarixini öyrənmək üçün mötəbər mənbələrdən biridir.

- *Man schmiedet das Eisen, solange es heiss ist. Dəmiri isti-isti döyərlər*

Atalar sözü ümumxalq danışığı dilinə xas olan bir xüsusiyyətə də malik olur. Yəni qafiyələnir;

məsələn:- Wie gewonnen, so zerronnen, -haynan gələn, huynan gedər, einem geschenkt Gaul schaut man nicht ins Maul –bəy verən atın dişinə baxmazlar, Morgenstunde hat Gold im Munde –axşamın xeyrindən səhərin şəri yaxşıdır. usw.

Zərbi- məsəllər bəzən sadəcə məsəllər adlanır. Məna və qrammatik quruluşu etibarı ilə atalar sözünə çox yaxın olsa da, zərbi məsəllərdə fikir nisbətən daha tam şəkildə ifadə olunur və nəticə çıxarılır.

Bütün yazılanlara yekun vuraraq bildirmək olarki, frazeoloji birləşmələrin istər məzmun, istərsə də forma etibarı ilə zənginliyi, dildə çox işlədilməsi dilçiləri həmişə cəlb etmişdir. Ona görə də frazeologiya diçilik elminin bir şöbəsi olan leksikologiyanın xüsusi bölməsinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. A. Richter. Deutsche Redensarten, Leipzig 1989
2. A.A. Iskos. A. Lenkova Deutsche Lexikologie, Uçpedqiz 1963.
3. K. A. Levkovskaya. Лексикология немецкого языка. Москва. 1956.
4. H. Gottlieb. Public defense, translation and Idioms. in 1997
5. Vgl.: Palm, Christine, Phraseologie: eine Einführung/Christine Palm. – Tübingen: Narr, 1995, S. 1

Xülasə

Alman dilində sabit söz birləşmələri frazeoloji aspektdən

Frazelogiya (yunan sözü olub phrasis-ifadə və logos-təlim sözlərindən ibarətdir) dildə mövcud olan bütün sabit söz birləşmələrinin məcmuyu deməkdir. Frazeologizm sabit linqvistik dönüşdür ki, onun ümumi mənası artıq ayrı-ayrı komponentlərin mənalılarından çıxarıla bilməz, lakin yenidən şərhə məruz qalmışdır. Orijinal motivasiya itirildi. Frazeologizmlər həmişə ən azı iki sözdən ibarətdir (yaxşı gün, əşya və ya ya dil varlığı evidir). Əsasən təkrar-təkrar görünən və hər bir alman danışanına tanış olan bir neçə sözün birləşməsidir. Onların leksik hissələri komponentlər adlanır. Bundan əlavə, frazeologizmləri bir çox kateqoriyalara və altkateqoriyalara bölmək olar, lakin bunlar daha sonra daha ətraflı izah ediləcəkdir. Gündəlik dildən bəzi ümumi ifadələr, məsələn, atalar sözü (yaxşı şey vaxt alır), idiom (ocaq sönür) və ya nitq şəkli (bir şey yemək) elmi terminlər kimi qəbul edilir. Bununla belə, tamamilə səbəbsiz deyil, nitq terminini ilk dəfə regional dil variantını təsvir etdiyi 17-ci əsrə aid etmək olar. İdiom indiki mənasını alana qədər J.K. Gottlieb (1732) bu ifadəni tamamilə ümumi şəkildə söz və ya söz qruplarının birləşmələri üçün istifadə etmişdir: "atalar sözündən fərqli olaraq, cümləyə daxil edilməli olan şifahi, yığcam və şəkilli ifadə". "Nitq fiquru termini elm tarixinin inkişafını əks etdirir, çünki burada işlənən dil hadisələri ilk növbədə atalar sözləri və əlaqəli hadisələr nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçirilirdi"[5.4].

Kristin Palma görə, frazeologiya "bir dildə sabit söz birləşmələri haqqında elm və ya tədqiq..." Bu səbəbdən frazeologizmlərə söz ehtiyatımızı genişləndirən və insan dil fəaliyyəti ilə dünyamızı adlandıran və işlədən vasitə kimi baxmaq olar[5.5].

Xülasə olaraq, alman dili üçün ümumi tətbiq olunan tərif tərtib edilə bilər: Frazeologizmlər "(...) ayrı-ayrı hissələrinin təfsirindən başa düşülməmələri ilə xarakterizə olunur və ya montajlarında o qədər möhkəm birləşiblər ki, donurlar, olduğu kimi, yalnız bu formada istifadə edilə bilər".

РЕЗЮМЕ

УСТОЙЧИВЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ

Фразеологизмы всегда состоят как минимум из двух слов (добрый день, вещь или язык — дом бытия). По сути, это сочетание нескольких слов, которые встречаются снова и снова и знакомы каждому носителю немецкого языка. Их лексические части называются компонентами. Кроме того, фразеологизмы можно разделить на множество категорий и подкатегорий, но они будут более подробно объяснены позже. Некоторые распространенные выражения из повседневного языка, такие как пословица (хорошие вещи требуют времени), идиома (печь гаснет) или фигура речи (съесть что-то), принимаются в качестве научных терминов. Однако не без оснований термин «речь» можно проследить до XVII века, когда он впервые описал региональный вариант языка. До тех

пор, пока идиома не приобрела свое нынешнее значение, Дж.К. Готтшид (1732) использовал это выражение в самом общем смысле для сочетаний слов или групп слов: «словесное, краткое и образное выражение, которое, в отличие от пословицы, должно быть включено в предложение» «Термин «фигура речи» отражает развитие истории науки, поскольку используемые здесь языковые явления рассматривались прежде всего с точки зрения пословиц и связанных с ними явлений» По словам Кристины Пальмы, фразеология — это «наука об устойчивых словосочетаниях в языке...» . По этой причине фразеологизмы можно рассматривать как средство расширения нашего словарного запаса, а также названия и использования нашего мира посредством языковой деятельности человека.

ZƏMİNƏ MUSTAFAYEVA

SUMMARY

SET PHRASES IN THE GERMAN LANGUAGE FROM THE POINT OF VIEW OF PHRASEOLOGY

Phraseologisms always consist of at least two words (good day, thing or language - the house of being). In essence, they are a combination of several words that occur again and again and are familiar to every native German speaker. Their lexical parts are called components. In addition, phraseologisms can be divided into many categories and subcategories, but these will be explained in more detail later. Some common expressions from everyday language, such as a proverb (good things take time), an idiom (the stove goes out) or a figure of speech (eat something), are accepted as scientific terms. However, it is not without reason that the term "speech" can be traced back to the 17th century, when it first described a regional variant of the language. It was not until the idiom acquired its current meaning that J.K. Gottlieb (1732) used this expression in the most general sense for combinations of words or groups of words: "a verbal, short and figurative expression which, unlike a proverb, must be included in a sentence" "The term "figure of speech" reflects the development of the history of science, since the linguistic phenomena used here were considered primarily from the point of view of proverbs and related phenomena" According to Cristina Palma, phraseology is "the science of stable word combinations in language..." For this reason, phraseological units can be seen as a means of expanding our vocabulary, as well as naming and using our world through human linguistic activity.

Rəyçi: f.e.d.dos. Həqiqət Hacıyeva